

**“MU’JAM UL-UDABA” ASARINING ABU RAYHON BERUNIY
NOMIDAGI SHARQSHUNOSLIK INSTITUTI QO‘LYOZMALAR
XAZINASIDA SAQLANYATGAN TOSHBOSMA NUSXASI TAVSIFI**

Madiyor Fattiloyev

TDSHU tayanch doktoranti

Gmail: madiyorfatilloev@gmail.com

ABSTRACT

This article describes the description of the lithography copy of the writer, geographer, historian, poet and literary critic, Arab scientist Yaqut al-Hamawi called "Mu'jam ul-udaba" kept in the manuscript treasury of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni from the point of view of source studies. The state of preservation, size, volume, publisher and paleographic features of this book are reflected in the following article.

Key words: Yaqut al-Hamawi, “Mujam ul-udaba”, D.S. Margouliouth, Ahmad Alawi, E.J.W. Gibb Memorial

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola yozuvchi, geograf, tarixchi, shoir va adabiyotshunos, arab olimi Yoqut al-Hamaviyning “Mu’jam ul-udaba” nomli asari Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar xazinasida saqlanyatgan toshbosma nusxasi tavsifini manbashunoslik nuqtai nazardan bayon qiladi. Ushbu toshbosma asarning saqlanish holati, o‘lchami, hajmi, noshiri va paleografik xususiyatlari quyidagi maqolada o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: Yoqut al-Hamaviy, “Mu’jam ul-udaba”, D.S. Margolios, Ahmad Alaviy, E.J.W. Gibb Memorial

Yoqut al-Hamaviy nafaqat arab dunyosi ilm faniga, balki butun insoniyat ilm faniga o‘zining ikki buyuk asari “Mu’jam ul-buldon” va Mu’jam ul-udabo” bilan katta hissa qo‘sha olgan olimdir.¹ Uning “Mu’jam ul-udaba” asari Marv, Xorazm, Buxoro, Samarqandlik olimlarning hayoti va ijodi haqida ma’lumotlar beradi. Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik instituti qo‘lyozmalar xazinasida “Mu’jam ul-udaba” asarining ikkinchi tomi toshbosmasi Asosiy litografiyada 20367 inventar raqami ostida saqlanib kelinadi.

Kitob 1925-yilda Londonda LUZAC&CO.,46, GREAT RUSSEL STREET, W.C. nashriyotida Oksford universiteti Arab tili professori D.S. Margolios tahririda THE TRUSTEES OF THE E.J.W. GIBB MEMORIAL dasturi asosida chiqqan ikkinchi nashr namunasi hisoblanadi.

Kitobning oxirgi betida E.J.W. GIBB MEMORIAL SERIES VOL. VI. 2 (Second Edition) deb yozilgan. Bu uning shu seriyali kitoblar jamlanmasi bilan bir qatorda nashr etilganini bildiradi. Kitob ingliz tilida THE IRSHAD AL-ARIB ILA MA‘RIFAT AL-ADIB OR DICTIONARY OF LEARNED MEN OF YAQUT deb nomlangan. Ushbu nusxa matni Qohirada bosilgan bo‘lsa, Sarlavha sahifalari va kirish so‘zlari Buyuk Britaniyada Kembrij universitetida nashr qilingan. Kitobning arabiy matnidan so‘ng, E.J.W. GIBB MEMORIAL dasturining nashr etgan kitoblar ro‘yxati ko‘rsatib o‘tilgan.

Tahrirchi ELIAS JOHN WILKINSON GIBB va uning xotirasiga bag‘ishlangan so‘zlarni berib o‘tgan. Undan keyin, 1909-yildagi birinchi nashr va 1924-yildagi ikkinchi nashrga har biri uchun bir betdan so‘z boshi berib o‘tilgan. Kitobning ushbu nusxasi 484 sahifadan iborat. O‘lchami 17x24. Kitob muqovasi qattiq. Rangi to‘q yashil. Muqovada:

مُعْجَمُ الْأَدْبَاءِ الْمَعْرُوفِ بِإِرْشَادِ الْأَرَبِ إِلَى مَعْرِفَةِ الْأَدِبِ تَأَلِيفُ شَهَابِ الدِّينِ يَاقُوتَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَمَوِيِّ
deb kitob nomi va muallif nomi yozilgan. Kitobning dastlabki sahifasida xuddi shu matn takrorlanadi. Keyingi betda kitob nomi “Mu’jam ul-udaba” nomidan

¹ Madiyor Fatilloyev. SHAHOB UD-DIN ABU ABDULLOH YOQUT IBN ABDULLOH AL-HAMAVIY AR-RUMIY AL-BAG‘DODIY HAYOT VA IJOD YO‘LI. // So‘z san‘ati xalqaro jurnali. 5-son. T - 2022. B-11.

tashqari طَبَقَاتُ الْأَدْبَاءِ nomi bilan ham mashhur bo‘lgani haqidagi ma’lumot, tahrirchi ism sharifi va juz va nashr haqidagi ma’lumotlar keltirilgan. Uchinchi sahifa Bismilloh bilan Ahmad Alaviy al-Isfahoniy al-Kermoniy haqidagi ma’lumotlar bilan boshlanadi. Asar matni uchinchi to‘rt yuz yigirma to‘qqizinchi betlarda berilgan. To‘rt yuz o‘ttizinchi sahifadan to‘rt yuz sakson to‘rtinchi sahifaga qadar fihrist berilgan. Undan keyin tahrir to‘g‘risidagi rasmiy ma’lumotlar ko‘rsatib o‘tilgan.

Birinchi nashrga kirish so‘zida muallif quyidagicha yozadi:

“Irshad al-arib”ning ikkinchi kitobi birinchisidek MS Bodl., yoxud 753 raqamli qo‘lyozmadan olingan. Ushbu kitob ijodkorlar ro‘yxatini “jim” harfigacha olib keladi va bu qo‘yozmaning 210a sahifasigacha olib keladi. Ushbu asarning matnini yaratishda Suyutiyning “Bug‘yat al-Vuat” asarini qo‘shish mumkin. Lekin, bu asar ibn Abbodning “Munajjim” asari bilan bir vaqtda uchragan. Unda ekspert sharhi bo‘lib, muallif uni e’tirof etgan. 1-kitobdagi ayrim ahamiyatga molik o‘zgartirishlar de Goeje tomonidan 1908-yilda 866-7 sahifalar uchun J.R.A.S.da taklif etilgan. Yana bir qator o‘zgarishlar muharrirga H.F. Amedroz tomonidan va ayrim mintaqa olimlari tomonidan taklif etilgan. O‘quvchiga oson bo‘lishi uchun oxirgi kitobda barcha ishlarning kamchilik va xatoliklari ko‘rsatib chiqiladi. Muharrir, bosma kataloglari bo‘lmagan kutubxonalar yoki to‘plamlarda ushbu asarning qarori yoki ajzasi borligini aniqlagan shaxslar o‘z bilimlarini unga yoki Vasiylardan biriga yetkazishiga chin dildan umid qiladi.

Oksford, 1909

Mazkur kirish so‘zdan kelib chiqadiki, u Oksford universiteti, Bodlean kutubxonasida 753-raqam ostida saqlanib kelgan qo‘lyozma nusxa katta yordam bergan. Asar matnini to‘ldirishda Suyutiy asari ham o‘z o‘rnida foyda bergan.

Ikkinchi nashrga kirish so‘zida muallif quyidagicha yozadi:

Ushbu nashrning matni 2-jildning muqaddimasida sanab o‘tilgan yangi manbalardan tuzatilgan. I jild. 2-nashr, ba‘zi boshqalar bilan birga izohlarda eslatib o‘tilgan. Bir necha sahifalar uchun (346 dan 349 gacha) matnning qolgan qismi asoslanganidan ko‘ra eskeroq qo‘lyozmadan foydalanish mumkin edi; Bu jildning

so‘zboshida eslatib o‘tilgan qo‘lyozmaga prefiksli fragmentdir. V, jilddagi kirish so‘zi III jildda ham aks etgan.

I - jildga kirish so‘zini yozganligidan yo‘qotilgan jildlarni qayta tiklash umididan voz kechgan 2-sonda yozuvchi oxirgi jildning nusxasiga ega bo‘lib, u jilddan boshlanadi. VI jild esa ishni tugatadi. Ushbu qo‘lyozma haqida dastlabki ma’lumot Leypsigda nashr etilgan “New Islamica” jurnalining birinchi sonida keltirilgan. U Sent-Jozef universitetidan Pere Cheyxo va Beyrut Amerika universiteti professori Hittiga uni yaratishda yordam bergani uchun minnatdorchilik bildiradi. Professor Hitti boshqa yetishmayotgan qismni o‘z ichiga olgan qo‘lyozmani ya’ni, III, II va IV jildlarni ham topdi. Umid qilish mumkinki, to‘liq lug‘at uzoq vaqt davomida olimlar qo‘lida bo‘ladi, ular, ayniqsa, Sharq mamlakatlarida allaqachon nashr etilgan qismlarni yuqori baholagan va bu muharrirni juda quvontirdi. U Yoqutning tarjimai holi to‘plamini barcha yangi materiallar qo‘lida bo‘lmaguncha kechiktirishni oqilona tutilgan yo‘l deb hisobladi.

Oksford, 1929-yil, Noyabr oyi.

Mazkur kirish so‘ziga asoslangan holda shunday deyish mumkinki, aynan ushbu jildning yaratilish jarayonida matnshunos ancha o‘zi uchun yangi ma’lumotlar yig‘ishga erishgan. Unga xorijdan Pere Cheyxo va professor Hittilar ko‘maklashgan.

Toshbosmaning poleografik xususiyatlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, unda hech qanday g‘alozliklar mavjud emas. Sahifadagi qatorlar soni bir xilda ketmagan. Lekin, bu sahifalarda keltirilgan tushunchalarga berib o‘tilgan izohlar sahifa pastidan qancha joy olganiga qarab bo‘lgan. Har bir sahifada matn bor. Matn dona-dona qilib aniq va tiniq bosilgan va toshbosma o‘qish uchun juda qulay. Bob nomlari sahifa o‘rtasidan yozilgan. Tarjimayi holi ko‘rsatilgan adiblar nomlari har sahifa tepasida qo‘yilgan chiziq ustidan ikki qavs orasiga olib yozilgan. Betlarning raqamlari sahifaning yuqoridan chap qismida izchil qo‘yib chiqilgan. Matn har sahifada usti va ostidan tekis chiziq orasiga olingan. Ustki chiziq tepasida sahifada qaysi ijodkor hayoti va ijodi berilgan bo‘lsa, shuning ismi ko‘rsatilgan. Ostki chiziq ostidan esa, turli tushunchalarga izohlar berib ketilgan.

Xulosa qilib aytganda, Yoqut al-Hamaviyning “Mujam ul-daba” asari ikkinchi kitobi to‘liq va kamchiliklarsiz holda saqlanib kelinmoqda. Bu kitobga berilgan noshir so‘z boshisidan, uning qaysi qo‘lyozmaga asosan bosilgani topildi. “Mu’jam ul-udaba” yozma yodgorligining bugungi kungacha saqlanib kelyatgan qo‘lyozma nusxalarni qayerdan topish mumkinligiga ishora olishdan tashqari, bu kitob nusxasini qo‘limizda bo‘lgan Ehson Abbas nashri elektron nusxasi bilan solishtirishga imkon paydo bo‘ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. THE IRSHAD AL-ARIB ILA MA‘RIFAT AL-ADIB OR DICTIONARY OF LEARNED MEN OF YAQUT. London – 1925.
2. Madiyor Fatilloyev. SHAHOB UD-DIN ABU ABDULLOH YOQUT IBN ABDULLOH AL-HAMAVIY AR-RUMIY AL-BAG‘DODIY HAYOT VA IJOD YO‘LI. // So‘z san’ati xalqaro jurnali. 5-son. T - 2022.
3. ياقوت الحموي مؤرخا من خلال كتابه معجم البلدان. د. يوسف عبدالعزيز الحميدي. لبنان 2014
4. ياقوت الحموي شهاب الدين أبو عبد الله بن عبد الله (ت626هـ/1229م) و كتابه: معجم البلدان الاقتصادية: دراسة تاريخية. رقية عبد الله أحمد أبو ليل. فلسطين. 2011
5. معجم الأدباء ارشاد الأريب الى معرفة الأديب. ياقوت الحموي الرومي 1993
6. معجم البلدان. ياقوت الحموي الرومي. بيروت. 1977
7. جمال الدين أبو المحاسن يوسف بن تغري بردي. النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة 1929

Internet saytlari:

8. <https://muslimheritage.com>
9. <https://www.peoplelife.ru>
10. <https://www.noor-book.com>